

Комерційні банки як основна ланка кредитної системи.

1. Сутність комерційних банків

Комерційні банки - основна ланка кредитної системи країни, до якої належать кредитні установи, що здійснюють різноманітні банківські операції для своїх клієнтів на принципах комерційного розрахунку. Для цього вони використовують не лише свій власний, а й запозичений фінансовий капітал у вигляді внесків, депозитів, міжбанківських кредитів та інших джерел. До того ж запозичені кошти, як правило, значно перевищують обсяг власного капіталу комерційних банків. У широкому розумінні комерційний банк - це будь-який банк, що функціонує на другому рівні банківської системи. Таке трактування комерційного банку характерне для української практики, в якій всі банки, крім універсальних, по суті, називаються комерційними.

У вузькому розумінні комерційний банк - це банк, що виконує певний набір базових операцій та єдиною метою якого є отримання максимального прибутку. Так він характеризується у банківській практиці Німеччини, США та інших країн, у яких поряд з групою комерційних банків, діє велика група інших банків другого рівня, що не називаються комерційними.

Комерційні банки - це кредитні установи, функціями яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок коштів клієнтів, касове та розрахункове обслуговування, виконання валютних та інших банківських операцій.

Комерційні банки - це «банки для всіх». Вони мають справу з різними клієнтами - від дрібних вкладників до великих фірм.

Комерційний банк - юридична особа, яка на підставі ліцензії НБУ має виняткове право здійснювати такі операції як: залучення у внески грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення цих коштів від свого імені, на своїх умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб.

Основною метою комерційних банків, які стали створюватись в Україні з 1989 року, було оперативне отримання їх засновниками і клієнтами широкого спектра банківських послуг (включаючи отримання кредитів), розв'язання засновниками за допомогою власного банку своїх групових або індивідуальних проблем, отримання максимального прибутку для своїх акціонерів або пайовиків, а також для власного розвитку.

Комерційні банки не мають права здійснювати операції на некомерційних засадах. Не повинні використовуватися кошти підприємств, які зберігаються на рахунках у банку, на безвідплатній основі. Підприємствам мають сплачуватися проценти за користування такими коштами.

Комерційна банківська діяльність несумісна з безоплатним виконанням кредитними установами багатьох банківських операцій. За всі операції (ведення рахунків клієнтів, здійснення розрахункових операцій за їхнім дорученням, фінансування капітальних вкладень, касове виконання державного бюджету, надання консультативних послуг з відкриття рахунків, застосування правил кредитування, касове обслуговування підприємств і установ тощо) банк має отримувати відповідну плату.

Класифікація видів комерційних банків

У сучасних умовах банки відіграють важливу роль у фінансовій системі держави. З виділенням України як незалежної держави з'являється велика кількість комерційних банків, що відіграють не останню роль у становленні держави.

Комерційні банки - економічно самостійні комерційні підприємства, що функціонують в умовах державного контролю за їх діяльністю з боку органів банківського нагляду.

За формою вони можуть бути:

унітарними, тобто заснованими на принципах єдиновладдя;

колективної форми власності.

Унітарні банки мають одного власника в особі держави. В Україні функціонує два унітарних комерційних банки з державною формою власності: Український ощадний банк і Український експортно-імпорتنний банк. Статутні капітали цих банків створюються за рахунок бюджетних коштів.

Інші комерційні банки мають **колективну форму** власності. Приватними банками вони не можуть бути, оскільки частка кожного із засновників законодавчо обмежена - 35% статутного капіталу банку.

Залежно від організаційно-правової форми діяльності комерційні банки поділяються **на акціонерні банки відкритого і закритого типу, на пайові та кооперативні банки.**

Акціонерні банки - це об'єднання декількох громадян або підприємств, компаній і акціонерів, що формує свій капітал шляхом випуску і розміщення акцій банку.

Акціонерний банк закритого типу поширює свої акції у формі закритої підписки за рішенням засновників.

Акціонерний банк відкритого типу розподіляє свої акції за допомогою відкритого продажу. Акціонери не мають права чекати від банку повернення своїх внесків. Саме тому акціонерні банки вважаються більш стійкими.

Пайові банки формують свій капітал за рахунок внесків коштів (паїв) у статутний фонд. При цьому кожен з учасників зберігає право власності на свою частку капіталу, тобто банк не є власником капіталу. Ці банки засновані на принципах товариств з обмеженою відповідальністю, при цьому відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску в статутний капітал банку.

Кооперативні банки створюються за територіальним принципом: місцеві та Центральний кооперативні банки; законодавче обмеження мінімальної кількості учасників банку становить 50 осіб, кожен учасник банку незалежно від розміру своєї участі в капіталі має право лише одного голосу, клієнтами можуть бути тільки його учасники.

Залежно від величини активів банки поділяються на:

- малі (з активами до 50 млн. грн.);
- середні (з активами від 50 до 100 млн. грн.);
- великі (з активами від 1100 млн. до 1 млрд. грн.);
- найбільші (з активами понад 3 млрд. грн.).

За розміром статутного капіталу банки поділяються на:

- малі (статутний капітал - до 5 млн. євро);
- середні (статутний капітал - до 10 млн. євро);
- великі (статутний капітал - до 30 млн. євро);
- найбільші (статутний капітал - понад 30 млн. євро).

Великі банки загальнонаціонального значення створюються як на базі старих існуючих структур, так і на основі змішаного капіталу, тобто державного і приватного. Головна мета таких комерційних банків — кредитування базових галузей економіки.

Невеликі, але високопрофесійні і стабільні банки розв'язують конкретні питання, зазвичай регіонального спрямування.

За секторами ринку банки бувають:

- міжнародні, які здійснюють свою діяльність в Україні та за її межами;
- міжрегіональні, що здійснюють свою діяльність на території України;
- регіональні, що обслуговують, як правило, клієнтів одного регіону.

Залежно від діапазону операцій розрізняють банки:

універсальні (багатоопераційні), які виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам, по суті, здійснюють всі основні банківські операції;

спеціалізовані, які у своїй діяльності обслуговують: певну категорію клієнтів (банки з клієнтською спеціалізацією); переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі (банки з галузевою спеціалізацією);

банки з надання невеликої кількості послуг для більшості своїх клієнтів (банки із функціональною спеціалізацією).

Комерційні банки бувають **багатофіліальні, малофіліальні і безфіліальні.**

2. Принципи діяльності комерційних банків

1. Основоположний принцип комерційного банку полягає в роботі банку в межах наявних ресурсів. Комерційний банк може здійснювати безготівкові операції на користь інших банків, надавати інші банківські кредити і отримувати гроші готівкою в межах залишку коштів на своїх кореспондентських рахунках.

Робота в межах реальних наявних ресурсів означає, що комерційний банк повинен забезпечити не тільки кількісну відповідність між своїми ресурсами і кредитними вкладеннями, а й добитися відповідності характеру банківських активів специфіці мобілізованих ним ресурсів. Перш за все це стосується строків тих та інших.

Так, якщо комерційний банк залучає кошти головним чином на короткі терміни (вклади короткострокові або до запитання), а вкладає їх переважно в довгострокові позики, то його здатність без затримок розраховуватися за своїми зобов'язаннями (тобто його ліквідність) буде під загрозою.

У межах наявних у банку ресурсів він є вільним у проведенні своїх активних операцій (за дотримання встановлених економічних нормативів), тобто обсяг його активних операцій не може бути обмежений адміністративними методами. Адміністративні обмеження можуть мати разовий, надзвичайний характер. Систематичне їх застосування підриває комерційні основи діяльності банків, тому пріоритет у регулюванні має надаватися економічним методам.

Принцип роботи в межах реально залучених ресурсів як фундамент комерційної діяльності банків змінює всі її акценти:

- зростає зацікавленість банків у залученні депозитів;
- розвивається конкуренція за пасивами.

Боротьба за пасиви стимулює пошук банком найефективніших сфер вкладання своїх засобів. Відбувається реальне переміщення банківського капіталу в найбільш рентабельні та динамічні галузі (торгівлю, біржовий бізнес) та радикально змінюється кредитна політика банку, що базується на його ресурсах, а не на його вкладеннях).

2. Повна економічна самостійність - другий основоположний принцип, на якому базується діяльність комерційних банків.

Він передбачає відповідальність банку за результати своєї діяльності. Економічна самостійність передбачає:

- свободу розпорядження власними засобами та залученими ресурсами банку;
- вільний вибір клієнтів та вкладників;
- розпорядження доходами, що залишилися після сплати податків.

Чинне банківське законодавство надало всім комерційним банкам економічну свободу в розпорядженні своїми фондами і доходами. Доходи (прибутки) банку, що залишилися в його розпорядженні після сплати податків, розподіляються відповідно до рішення загальних зборів акціонерів. Ними встановлюються норми і розміри відрахувань до різноманітних фондів банку, а також розміри дивідендів за акціями.

Економічна відповідальність комерційного банку не обмежується поточними доходами, а поширюється і на його капітал. За своїми зобов'язаннями банк відповідає всіма належними йому засобами і майном, на які згідно із чинним законодавством можуть бути накладені штрафні санкції. Весь ризик від своїх операцій комерційний банк бере на себе.

3. Взаємовідносини комерційного банку зі своїми клієнтами будуються як звичайні ринкові відносини. Надаючи позики, комерційний банк орієнтується перш за все на ринкові критерії прибутковості, ризику та ліквідності. Орієнтація на загальнодержавні інтереси є несумісною з комерційним характером роботи банку і неминуче обернеться для нього кризою ліквідності.

4. Регулювання діяльності комерційного банку може здійснюватися тільки непрямыми економічними методами, а не адміністративними. Держава визначає «правила гри» для комерційних банків, але не може видавати наказів, тобто держава не може втручатися в оперативну діяльність комерційного банку.

3. Функції комерційних банків

Важлива економічна роль комерційних банків суттєво розширила сферу їх діяльності. Вони виконують нижченазвані основні функції, які визначають їх сутність.

1. Мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх на капітал - банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладень. Вкладник отримує винагороду у вигляді процента або послуг, які надаються банком. Сконцентровані на вкладеннях заощадження перетворюються в позичковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам, підприємцям.

Використання кредиту забезпечує розвиток продуктивних сил країни в цілому. Позичальник вкладає кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, споживчих товарів. У результаті за допомогою банків заощадження перетворюються на капітал.

Кредитні можливості банків залежать від накопичення грошових засобів населення і зростання власних грошових засобів підприємств. Постійне зростання цих засобів і потреба в кредитних ресурсах зі сторони підприємств створюють умови для розширення кредитування.

2. Кредитування підприємств, держави та населення - банк виступає в ролі фінансового посередника, отримуючи грошові засоби у кінцевих кредиторів і надаючи їх кінцевим посередникам. За рахунок кредитів банку здійснюється фінансування промисловості, сільського господарства, торгівлі, забезпечується розширення виробництва. Комерційні банки надають кредити споживачам на придбання товарів тривалого використання, що сприяє зростанню рівня життя. Оскільки державні витрати не завжди покриваються доходами, банки кредитують фінансову діяльність держави, але, як правило, не через пряме кредитування.

3. Випуск кредитних інструментів обігу (кредитних грошей) є специфічною функцією, яка відрізняє комерційні банки від інших фінансових інститутів. Сучасний механізм грошової емісії пов'язаний з двома поняттями: банківська і депозитна емісія. Відповідно, грошова маса виступає як готівка (банківські білети і розмінні монети) і безготівкові кошти (грошові засоби на рахунках і депозитах у комерційних банках та інших кредитних установах). Банківську емісію здійснює емісійний (Центральний) банк.

Комерційні банки здійснюють депозитну емісію - випуск кредитних інструментів обігу на основі створення банком вкладів (депозитів), які утворюються в результаті видачі кредиту клієнту. Грошова маса збільшується, коли банки видають позики клієнтам, і зменшується, коли повертаються отримані від банків позики. Але комерційні банки функціонують у рамках обмежень, передбачених державою в особі Центрального банку. Ці обмеження повинні регулювати процес кредитування і, відповідно, процес створення грошей та здійснювати контроль за цим процесом.

4. Забезпечення розрахунково-платіжного механізму. Більша частина розрахунків між підприємствами здійснюється безготівковим шляхом. Як посередники в платежах банки виконують для своїх клієнтів операції, пов'язані з проведенням розрахунків і платежів. Необхідність проведення у встановлені строки кожного платіжного документа, безперервність розрахунків і їх прискорення вимагають від банків розробки методології організації розрахунків з метою їх удосконалення і відповідного контролю. Для прискорення розрахунків, підвищення надійності операцій впроваджуються електронні системи розрахунків.

5. Емісійно-засновницька функція здійснюється комерційними банками шляхом випуску і розміщення цінних паперів (акцій, облігацій). Виконуючи цю функцію, банки є каналами, які забезпечують спрямування заощаджень для виробничих цілей. Ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредиту і взаємодіє з нею. Наприклад, комерційні банки надають посередникам ринку цінних паперів (компаніям-засновникам) позики для підписки на цінні папери нових випусків, а ті продають цінні папери для перепродажу вроздріб.

6. Консультативна та інформаційна функція. Володіючи можливостями постійно контролювати економічну ситуацію, комерційні банки надають клієнтам консультації з широкого кола проблем (щодо злиття і поглинання нових інвестувань і реєстрації підприємств, складання річних звітів). Сьогодні зросла роль банків щодо надання клієнтам економічної інформації.

Розширення діяльності клієнтів на міжнародних ринках спонукало банки більше уваги приділяти послугам консультативного характеру, включаючи складання детальних фінансово-економічних звітів про стан справ у країні, якою цікавиться клієнт, пошук потенційних партнерів, надання інформації юридичного характеру тощо.

Основними функціями комерційного банку, що визначають сутність, місце і роль у кредитній системі, є:

- прийняття депозитів від юридичних і фізичних осіб;
- кредитування підприємств і населення;
- випуск кредитних засобів обігу;
- організація і здійснення розрахунків у народному господарстві.

4. Організаційна та функціональна структура КБ

Банк, як і будь-яка установа, має свою організаційну структуру. До неї належать два основних елементи, а саме: органи управління банком і його функціональні підрозділи. Кожен банк має свою особливу структуру управління, але оскільки в системі комерційних банків переважають акціонерні банки (в Україні їх частка становить близько 90 %), то можна виділити і найбільш типову схему організації управління. Вона подана на рис. 11.1.

Рис. 11.1. Типова схема управління комерційним банком

Структурні підрозділи представлені тими елементами, які забезпечують організацію і управління окремою сукупністю або окремою операцією. До найбільш типових структурних підрозділів належать: кредитне управління, валютне управління, управління депозитних операцій, управління розрахунково-касового обслуговування, управління маркетингу, управління аналізу і статистики та деякі інші. Крім управлінь, у системі структурних підрозділів можна виділити також підрозділи або служби, які забезпечують функціонування самої установи. До них належать бухгалтерський відділ, відділ охорони, відділ транспорту і багато інших. За певних обставин підрозділи і відділи в певних межах можуть об'єднуватись. Це залежить від призначення, розмірів, спеціалізації та інших характеристик банку. Значну роль може відігравати етап розвитку, на якому знаходиться банк. Скажімо, в умовах становлення банку і залучення клієнтів особливе значення має робота відділу маркетингових досліджень.

Таким чином, організаційна структура комерційного банку може бути виділена як типова тільки з огляду на необхідність мати загальне уявлення про організацію управління комерційним банком. У дійсності організаційна структура може суттєво відрізнятись від типової. При цьому перший елемент — органи управління — за структурою і будовою більш детерміновані існуючим законодавством (наприклад, Закон України «Про господарські товариства» чітко регламентує структуру і функції акціонерного товариства), а структурні підрозділи (управління і служби) за організацією, а часто і за функціями, більшою мірою визначаються самим банком.

Утворення комерційних банків в Україні почалося ще наприкінці 1980-х рр., коли наша країна входила до складу Радянського Союзу. Уже тоді, з початком перетворення планової економіки на ринкову виникла необхідність створення мережі комерційних банків.

Першим кроком на цьому шляху стало перетворення спеціалізованих державних банків, що існували в умовах централізовано-планової економіки, на комерційні. Суттєвим імпульсом прискорення цього процесу було прагнення підприємств за допомогою комерційних банків задовольнити свої індивідуальні або групові інтереси. Цей чинник створення банківської системи

був посилений глибокою кризою виробництва і всієї банківської системи, яка не була пристосована до нових ринкових відносин, що вже зароджувались у суспільстві.

Формування ж власної системи комерційних банків України як незалежної і суверенної держави почалося з 1990-х рр. Правову основу утворення і функціонування всієї банківської системи нашої держави було закладено в Законі України «Про банки та банківську діяльність» (1991 р.).

Відповідно до цього закону комерційний банк створювався у формі акціонерного товариства (відкритого або закритого типу) або у вигляді товариства, заснованого на пайовій участі.

Акціонерний банк створює власний капітал способом розміщення своїх акцій. Оскільки акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх коштів, то це посилює позиції банку, підвищує його надійність. Цим акціонерні банки відрізняються від банків, заснованих у вигляді пайових товариств, у яких внесок учасника повертається йому при виході з нього.

Особливу перевагу над товариствами з пайовою участю мають банки, створені у формі відкритого акціонерного товариства. Ця перевага полягає в тому, що за необхідності збільшення свого статутного фонду (а мінімальний рівень капіталу центральний банк постійно змінює в напрямі підвищення) такий банк може без особливих труднощів випустити нові акції і залучити кошти інших інвесторів. У той же час закрите акціонерне товариство, як і товариство з пайовою участю, обмежене потенційними ресурсами засновників цих товариств.

Створення комерційного банку — це досить складний процес, який завершується внесенням його у відповідний реєстр Національного банку України. При цьому однією з найважливіших умов реєстрації комерційного банку є виконання вимоги НБУ щодо розміру мінімального статутного фонду. Цей розмір Національний банк України періодично підвищує з метою зміцнення і розвитку банківської системи. Місцеві банки повинні мати регулятивний капітал 1,5 млн євро, регіональні — 5 млн євро, а міжрегіональні — 8 млн євро.

Слід зазначити, що поряд з вітчизняними банками в Україні можуть існувати і банки з участю іноземного капіталу, а також банки, капітал яких цілком належить іноземному власнику. Їх реєстрація і порядок видачі ліцензій на окремі види діяльності мають ряд особливостей порівняно з вітчизняними банками. Ці особливості стосуються насамперед розміру мінімального статутного фонду. Так, для відкриття банку з іноземною участю (у випадку, якщо частина іноземного капіталу в статутному фонді становить менше 50 %) розмір статутного капіталу повинен бути не менше суми, еквівалентної 5 млн єкю. У тих же випадках, коли частка іноземного капіталу вище 50 %, необхідна для утворення такого банку сума повинна бути не менше 10 млн єкю на день підписання установчого договору. Розрахунок суми статутного фонду в гривнях здійснюється за офіційним курсом Національного банку України.

Банки, що не виконують даного нормативу, позбавляються можливості виконувати окремі банківські операції, на які видаються ліцензії Національним банком України.

Реєстрація комерційного банку дає йому можливість приступити до реалізації своєї функціональної ролі і досягнення цілей. Головним призначенням банку є забезпечення ролі посередника в організації руху тимчасово вільних коштів. Комерційний банк акумулює ці кошти і на умовах терміновості, платності і повернення дає їх тим, у кого виникає тимчасова потреба в коштах. Крім того, банки надають своїм клієнтам різноманітні послуги, їхній спектр постійно розширюється й удосконалюється.

Метою роботи комерційного банку є одержання прибутку. Цей стимул виступає вирішальним як для організації його діяльності, так і для забезпечення її ефективності.